

De replica's van Sint-Maarten en Sint-Agnes in de Domkerk

Biem Lap

In de Domkerk zijn in nissen aan de noordwand beelden van Sint-Maarten en Sint-Agnes te zien. Het zijn gipsen afgietsels. Op de bordjes bij de beelden is te lezen dat Sint-Maarten een replica is van een origineel uit het Hiëronymushuis aan de Maliesingel. Bij Sint-Agnes is aangegeven dat het een replica is van een origineel dat vóór de Reformatie in de Domkerk stond en zich nu in het Centraal Museum bevindt. Beide replica's zijn door het Centraal Museum aan de Domkerk beschikbaar gesteld.

Er zijn vragen te stellen bij deze replica's. Wanneer en hoe zijn deze replica's van katholieke beelden in de protestantse Domkerk geplaatst? Gaf de plaatsing een discussie in de kerkelijke gemeente of dat passend was? Zijn zij in opdracht van de Domkerk gemaakt? Waarom is Sint-Maarten niet een replica van het originele beeld dat vóór de Reformatie in de Domkerk stond en nu in het Centraal Museum? Is het beeld van Sint-Maarten in het Hiëronymushuis daar altijd geweest? Hoe kwamen beide replica's in het Centraal Museum terecht?

Tijdens het zoeken naar antwoorden op deze vragen kwamen er nog meer vragen op. Hoe was het mogelijk gipsen afgietsels te maken van zo'n complex beeld als Sint-Maarten in het Hiëronymushuis? Hoe komt het dat er een identieke replica van Sint-Maarten in de oudkatholieke Gertrudiskathedraal is geplaatst? Hoe is een replica van Sint-Maarten in hotel Kasteel Kerckebosch in Zeist terechtgekomen?

De aanleiding om dit onderwerp op te pakken is een foto van het originele beeld in het Hiëronymushuis op de Domkerk-app. Daarbij werd duidelijk dat onze replica van Sint-Maarten in de Domkerk slechts het centrale deel is van een veel groter werk. Het Hiëronymushuis is een rijksmonument dat in 2007 werd verbouwd tot een appartementencomplex, waarbij alles van monumentale waarde in stand is gehouden.

*Het Hiëronymushuis aan de Maliesingel te Utrecht.
Foto: Hans van der Meulen.*

Replica's en originelen van Sint-Maarten en Sint-Agnes

Bij een vergelijking met de originelen valt bij Sint-Maarten op dat de kleuren van het originele beeld veel frisser zijn dan die op de replica. Het paard op de replica heeft zijn oren verloren. Het paard op het origineel heeft gespitste oren.

De replica van Sint-Agnes volgt de kleurstelling van het origineel, maar haar gouden haar op de replica schittert meer dan op het origineel. Er zit ook veel meer goud in de plooien van haar kled. De originele Sint-Agnes is ingetogener dan de replica.

Sint-Maarten in de Domkerk (replica)
64 x 54 x 17 cm, detail. Foto: Wim van der Ende.

Sint-Maarten, (origineel) als het centrale deel van het beeld
in het in het Hiëronymushuis, 64 x 54 x 17 cm. Foto: Biem Lap.

Sint-Agnes (replica) in de Domkerk,
72 x 27 x 12,5 cm. Foto: Frank Sjoukes.

Sint-Agnes (origineel) in het Centraal Museum
72 x 27 x 12,5 cm, inv.nr.1788/003.

De herkomst van de originele beelden

Sint-Maarten in het Zoudenbalchhuis

De foto op de volgende pagina toont het originele beeld van Sint-Maarten, zoals dat in het Hiëronymushuis boven de deur naar de oorspronkelijke kapel is aangebracht.

Rond Sint-Maarten is een sierlijke omlijsting met onder andere afbeeldingen van arme en kreuple mensen. De onbekende kunstenaar laat zien dat hij vakman van grote klasse is geweest om dit complexe beeld te kunnen maken. De replica die in de Domkerk hangt, betreft alleen het centrale deel.

Het originele beeld in het Hiëronymushuis in kalksteen.
Onbekende beeldhouwer, ca 1460. Foto: Wim van der Ende.

Twee artikelen verschaften informatie over de replica van Sint-Maarten. Een artikel in het tijdschrift van de Vrienden van de Domkerk in 2016 deed verslag van een bezoek aan het Hiëronymushuis en het kasteel Kerckebosch van enkele redactieleden.¹ In het Hiëronymushuis bekeken zij het originele beeld en in kasteel Kerckebosch een replica van dat beeld. In het verslag werd verwezen naar een artikel uit 1993 van Paul Dirkse, toen werkzaam bij het Catharijneconvent.² Deze artikelen gaven al een goed begin van antwoorden op de vragen bij de replica van Sint-Maarten. De replica van Sint-Agnes bleef buiten beschouwing.

Het Rooms-Katholiek Parochiaal Armbestuur onder voorzitterschap van mr. Adriaan Ariëns gaf in 1874 opdracht tot het bouwen van een 'Wees-, Oude Mannen en Vrouwenhuis ten dienste van de RK Gemeente te Utrecht' aan de Maliesingel. Op 10 juli 1874 legde aartsbisschop A.I. Schaepman de eerste steen onder aanroeping van de maagd Maria, de stadspatroon Sint-Martinus en de Heilige Hiëronymus Aemiliani, patroon der wezen. De bekende architect Alfred Tepe ontwierp het kasteelachtige neogotische huis aan de Maliesingel. Het was een huis om gezien te worden en diende om de opvang van katholieke wezen en bejaarden te concentreren.³

Sint-Maarten in het Centraal Museum, toegeschreven aan Jan Nude, ca. 1450, 72,5 x 92 x 12,5 cm, inv.nr. 1788/001.

Bij de bouw van het nieuwe weeshuis liet Tepe uit het oude weeshuis – het Zoudenbalchhuis aan de Donkerstraat dat eigendom was van het Rooms-Katholiek Parochiaal Armbestuur – , het kalkstenen beeld van Sint-Maarten uitbreken en bracht het over naar het nieuwe huis. Hij liet ook een schouw met de beeltenis van Sint-Christoffel uitbreken, die werd geplaatst in de regentenkamer van het huis, waarvan nu een appartement is gemaakt. De schouw is intact gebleven. Tepe kan deze beelden niet op eigen gezag uit het Zoudenbalchhuis verplaatst hebben. Waarschijnlijk heeft hij de opdracht hier toe van mr. Ariëns gekregen. Alvorens de beelden te plaatsen heeft Tepe – zo goed als zeker op eigen gezag – afgietsels laten maken van het Sint-Maarten beeld, die op meerdere plaatsen voor veertig gulden zouden zijn aangeboden. Die afgietsels waren volgens Tepe bedoeld voor musea in Utrecht, Haarlem en Leiden, zoals hij schreef aan mr. Ariëns. Ariëns had gesuggereerd dat Tepe voor eigen gewin afgietsels maakte en vreesde ook de verkoop van het origineel. Tepe impliceerde in zijn brief dat mr. Samuel Muller, die net was begonnen als directeur van het Stede-

lijk Museum voor Oudheden, Ariëns ertoe aangezet had om Tepe te schrijven. Tepe was zeer boos over de brief, want hij was zeker niet van plan het origineel te verkopen en van het verkopen van afgietsels wist hij niets.⁴ Het is niet bekend of de afgietsels ook naar Haarlem en Leiden zijn gegaan. Het is zeker dat er afgietsels in Utrecht zijn gebleven. Een replica van het gehele beeld kwam terecht in het Stedelijk Museum voor Oudheden dat op de zolder van het stadhuis was ingericht. Het is opmerkelijk dat ondanks de ruzie tussen mr. Ariëns en Tepe het museum de beschikking heeft gekregen over een volledige replica van het Sint-Maartenbeeld. Stadsarchivaris Samuel Muller werd door Tepe gezien als de aanstichter van de brief van mr. Ariëns aan Tepe. De replica is al snel in het museum gekomen, want hij wordt vermeld in de catalogus van 1878. Het zou kunnen dat Tepe het afgietsel maakte om het beschikbaar te stellen aan het museum en dat hij trouw bleef aan dit doel. Misschien heeft het stadsbestuur de kosten van het maken van het afgietsel vergoed. Verder onderzoek zou uitsluitsel kunnen geven.

Van het centrale deel, Sint-Maarten, zijn er uiteindelijk twee afgietsels in Utrecht gebleven. Een in de Domkerk, de andere in de St-Gertrudiskathedraal.

Het Zoudenbalchhuis werd in 1467-1468 gebouwd door Evert Zoudenbalch die onder meer Domkannunik en thesaurier van de Dom was. Het is waarschijnlijk dat hij de opdracht aan een onbekende beeldhouwer heeft gegeven om het dessus de porte – bovendeurstuk – te maken met de beeltenis van Sint-Maarten. Er zijn veel leden van de familie Zoudenbalch die lid van het Domkapittel zijn geweest door de jaren heen. Het

De Dombeelden in het Centraal Museum, v.l.n.r. de heiligen Maria Magdalena, Paulus, Agnes, Maarten en Pontiaan, Baumberger kalksteen, gepolychromeerd, toegeschreven aan Jan Nude, 1450-1451, inv. nr. 1788/001 – 005.

huis heeft een tijd dienst gedaan als woonhuis van de familie Zoudenbalch; sinds de 17de eeuw zijn op deze plek een schuilkerk, een weeshuis en een ambachtsschool gevestigd geweest. Het interieur van het Zoudenbalchhuis werd in 1903 door brand verwoest; men kan zich gelukkig prijzen dat de genoemde beeldhouwwerken zich toen hier niet meer bevonden.

Sint-Agnes in de Domkerk

De originele Sint-Agnes maakt deel uit van een groep van vijf beelden, die oorspronkelijk in de Domkerk stonden en nu in zaal 3 van de vaste collectie in het Centraal Museum te zien zijn. Ze worden gewoonlijk aangeduid met de vijf Dombeelden. Naast Sint-Agnes zijn dat Sint-Maarten en de heiligen Maria Magdalena, Pontiaan en Paulus. De beelden overleefden de beeldenstorm en werden aanvankelijk in de archiefkamer van de Domkerk opgeslagen. Toen de kapittels in 1811 werden opgeheven, werden ze te koop aangeboden

en in 1838 doorverkocht aan de gemeente Utrecht om in het nieuwe Stedelijk Museum voor Oudheden te worden geplaatst. Dat museum was een van de voorlopers van het Centraal Museum. De Dombeelden stonden daarmee aan de basis van de collectie van het Centraal Museum.

Kunsthistorici en andere deskundigen hebben zich in de laatste decennia afgevraagd op welke plek in de kerk deze Dombeelden hebben gestaan. Stonden ze op het sacramentshuis of stonden ze op het doxaal? De meest overtuigende redenering is van Henri Defoer en Frans Kipp: ze stonden op het doxaal met hun gelaat gericht naar het middenschip.⁶ In de objectgegevens die het Centraal Museum bij deze beelden verstrekt staat dat Jan Nude, ook wel Jan Ude of Nyude, de maker van deze beelden is. Er is gerede twijfel of hij dat inderdaad is en daarom wordt in dit artikel de term 'toegeschreven aan' gebruikt.

Aquarel van de replica van het Sint-Maartensbeeld uit het Hiëronymushuis door A. Grolman. Het Utrechts Archief, cat. nr. 38731.

Naast de vijf Dombeelden is een prachtig beeld van Sint-Maarten, de patroonheilige van de Domkerk bewaard gebleven, waarvan geen replica werd aangetroffen.

Het Dombeeld in het Centraal Museum is groter dan de replica in de Domkerk, het is vooral veel breder. Het paard op de replica in de Domkerk heeft zijn oren verloren, terwijl het paard op het originele beeld de oren gespitst heeft.

De Sint-Maarten in het Hiëronymushuis en zo ook de replica in de Domkerk en de Sint-Maarten in het Centraal Museum tonen ondanks de verschillen een grote overeenkomst in wat er uitgedrukt wordt: een door mededogen bewogen Sint-Maarten deelt zijn mantel met een kreupele en verkleumde bedelaar.

Hoe en wanneer zijn de replica's gemaakt?

In de 19de eeuw was het gebruikelijk dat er afgietsels van beelden en objecten werden gemaakt door verschillende musea.

64. Afgietsel van eene gebeeldhouwde voorstelling, vroeger geplaatst boven eene deur van het groote benedenvertrek in het gewezen R. C. weeshuis in de Donkerstraat of huis van Zoudenbalch (thans overgebracht naar het nieuwe R. C. Weeshuis op den singel bij den Minstroom, waar het boven den ingang der kerk is ingemetseld). Het stelt voor St. Maarten te paard, die den kreupele een slip van zijn mantel overgeeft; ter weerszijden van de voorstelling ziet men een groep van verschillende kreupelen, die ieder een hand of een voet missen. Onder het beeld twee naakte mannen- en vrouwen-figuren, die twee wapenschilden vasthouden. Het geheel is gevat in een nis in laat-gothieken stijl met crochets, bekroond door eene kruisbloem en geflankeerd door twee pinakels. Daaronder aan de beide hoeken van het geheel, uitspringende ter weerszijden van de deur, twee consoles voorstellende twee monniken, waarvan de een een schaap onder den arm heeft. (Einde der 15^e eeuw.) Hg. 2.—, br. 1.64.

Afgebeeld bij: Van der Kellen, *Nederlands oudheden*, pl. XXXVI, — bij: Dezy, *Het leven van onze voorouders*. III p. 16, — en in: *Eigen haard* 1896, p. 165.

N.B. Het afgietsel is later gepolychromeerd, het origineel was echter van ouds ongekleurd.

Catalogus van het Museum van Oudheden te Utrecht, 1904. Bibliotheek Het Utrechts Archief.

Bij restauraties van oude gebouwen werden beelden tijdelijk van hun plek gehaald om er afgietsels van te maken. De afgietsels kwamen in musea terecht en werden veelal gebruikt als studiemateriaal of werden in de collectie opgenomen. Studiemateriaal werd niet geregistreerd, maar bij opname in de collectie werden de gipsafgietsels wel in de catalogi genoemd.

In de catalogus van het Centraal Museum uit 1928 met als ondertitel *Catalogus van het Historisch Museum der Stad* worden meer dan 44 objecten uit de Domkerk genoemd. De meeste ervan zijn afgietsels in gips van objecten waarvan de originelen in de Dom aanwezig zijn, zoals van de engelen in de zwikken van de Rudolf van Diepholtkapel en de gewelfschotels in het hoogkoor. Deze laatste afgietsels zijn in de Domkerk terechtgekomen en hangen op de muur van de sacristie.

Het maken van gipsafgietsels van beelden is geen eenvoudige opgave. Er moeten mallen van de twee helften van een beeld gemaakt worden die door samenvoeging een holte vormen om gips in te gieten. Een beeld met veel uitsteeksels is extra moeilijk want dan moeten er aparte mallen van de onderdelen gemaakt worden. De onderdelen worden dan later in elkaar gezet om het gehele beeld samen te stellen.

Bij de beschrijving van het Sint-Maartenbeeld, eerder in dit artikel, is gebleken dat Tepe afgietsels van Sint-Maarten heeft gemaakt bij de bouw van het Hiëronymushuis

rond 1875. Tepe schreef zijn eerder genoemde brief aan mr. Ariëns op 6 april 1875, waarin hij over het beeld en de afgietsels schrijft. Dus er is geen twijfel over het jaartal waarin de replica's zijn gemaakt.

Het is niet bekend wanneer de replica van Sint-Agnes is gemaakt. Het Centraal Museum gaat ervan uit dat er afgietsels zijn gemaakt van de vijf Dombeelden. Deze afgietsels waren met uitzondering van die van Sint-Agnes niet meer in het Centraal Museum. De gipsen afgietsels zullen stuk zijn gegaan en opgeruimd. Het is aan te nemen dat de replica van Sint-Agnes ergens aan het eind van de 19de eeuw of misschien begin 20ste eeuw is gemaakt.

1032. Fragmenten van het beeldhouwwerk van een deuromlijsting met tympanon, met de voorstelling van St. Maarten, die den arme een stuk van zijn mantel geeft; ter weerszijde een groep bedelaars; het geheel gevat in een Gothischen boog met hogels en kruisbloem; aan de zijkanten geflankeerd door twee pinakels, die door consoles worden gesteund, voorstellende geburkte figuren: de één een monnik, de ander een man, die een hond in den arm houdt. Onder het beeld van St. Maarten twee naaktfiguren, die wapenschilden vasthouden. Afgietsel in gips; gepolychromeerd. Hg. 2.00, br. 1.64 M. Einde XVde eeuw.

Catalogus van het historisch museum der stad Utrecht, 1928. Bibliotheek Het Utrechts Archief.

Wanneer en hoe kwam de replica van Sint-Maarten in het Centraal Museum?

Tepe liet afgietsels maken van het boven-deurstuk van Sint-Maarten en één ervan is in het Stedelijk Museum voor Oudheden terechtgekomen, zoals eerder gezegd. Het was een replica van het volledige complexe beeld. Het museum werd geopend in 1838 en was gevestigd op de zolder van het stadhuis. Het museum komt vanaf 1874 onder leiding van de stadsarchivaris Samuel Muller. De schilder A. Grolman heeft in 1889 van vele objecten in dit museum aquarellen gemaakt, zo ook van de replica van het Sint-Maarten beeld. De aquarellen zijn afgebeeld in het boek *Museum op zolder*.⁸ In 1898 verhuisde het museum naar het gebouw Hoogeland, tussen de Biltstraat en de Museumlaan, en in 1928 naar de

Agnietenstraat en gaat dan Centraal Museum heten. De replica verhuisde steeds mee en staat vermeld in de catalogi van 1878, 1904 en 1928. Als voorbeeld hiernaast een deel van de beschrijving uit de catalogus van 1904 en daaronder een deel van de beschrijving in de catalogus van 1928.

Onderaan de tekst in de catalogus staat een intrigerend zinnetje: dat het originele beeld van de dessus-de-porte ongekleurd was, terwijl het beeld boven de deur die toegang gaf tot de kapel van het Hiëronymushuis, prachtig gepolychromeerd is. Waarschijnlijk is dit gebeurd tegelijkertijd met het schilderen van het interieur van de kapel tussen 1889 en 1904, want op de Grolman-aquarel uit 1889 is (nog) niets van een kleur te ontdekken. Deze prachtige kleuren zijn nog steeds te zien in de kapel van het Hiëronymushuis, hoewel deze nu tot een appartementencomplex behoort. Het was niet ongewoon om bij hergebruik 'kale' beelden van kleuren te voorzien.

De eerste zin van de beschrijving in de catalogus van 1928 begint met *Fragmenten*... Mogelijk is de verhuizing van dit kleurrijke afgietsel naar de Agnietenstraat niet goed verlopen. Hierbij zou de omlijsting beschadigd kunnen zijn geraakt en opgeruimd, terwijl het centrale deel, Sint-Maarten, bewaard bleef en - zoals we later zullen zien - werd opgenomen in de collectie van het Centraal Museum.

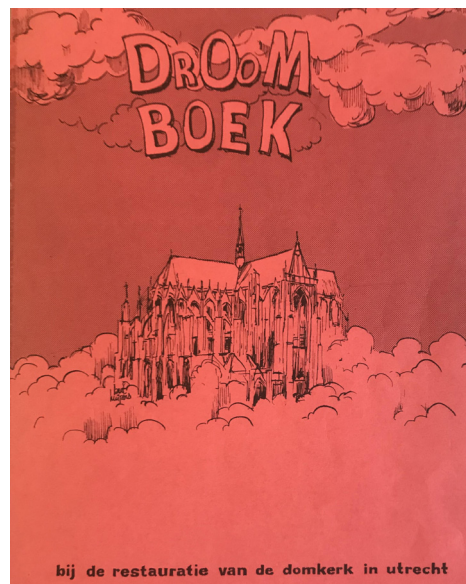
Wanneer en hoe kwam de replica van Sint-Agnes in het Centraal Museum?

Hoe de replica van Sint-Agnes in het Centraal Museum is terechtgekomen, is eenvoudiger dan de geschiedenis van de replica van Sint-Maarten. Het Centraal Museum gaat ervan uit dat er afgietsels zijn gemaakt van de vijf Dombeelden en dus ook van Sint-Agnes. Omdat zij niet zijn opgenomen in de catalogi

van 1878, 1904 en 1928 behoorden de afgietsels waarschijnlijk tot het studiemateriaal. Het precieze jaar is dus niet bekend. Het zal eind 19de eeuw of misschien begin 20ste eeuw zijn gebeurd. De originele vijf Dombeelden staan wel in de catalogi vermeld. Het is waarschijnlijk dat het gipsafgietsel van Sint-Agnes ongekleurd was.

Wanneer en hoe kwamen de replica's in de Domkerk?

Ds. Hans Kronenburg heeft een belangrijke rol gespeeld bij de plaatsing van de twee replica's in de Domkerk. Hij was hier predikant van 1980 tot 1991 en heeft de grote restauratie meegemaakt die tussen 1979 en 1988 plaatsvond. Hij vertelde dat er een commissie werd gevormd met de naam Dom'85, die nadacht over de inrichting van de Domkerk na de restauratie. Het jaar 1985 was gekozen omdat dan de kerk weer in gebruik zou

Omslag van het Droomboek van Werkgroep Dom '85.

worden genomen. Dat gebeurde een jaar later waarna de naam veranderde in Dom '86. Deze commissie bracht in 1982 een Droomboek uit waarin een aantal mensen beschreef welke droom zij hadden over hoe de kerk na de restauratie ingericht zou kunnen worden,

De onthulling van het Sint-Maartenbeeld door ds. Hans Kronenburg bij het eerste Sint-Maartenfeest op 11 november 1986, in aanwezigheid van schoolkinderen met lampionnen. Foto: Ton Stramrood.

hoe de liturgie van de kerkdiensten zou zijn en wat er allemaal in de kerk mogelijk zou zijn. Hans Kronenburg droomde ervan dat de Dombeelden, die in het Centraal Museum stonden, weer terug zouden keren in de kerk.

Contacten met het Centraal Museum

De commissie Dom '86 nam het idee om de beelden uit de Domkerk van vóór de Reformatie weer terug te krijgen over. Er werden gesprekken met het Centraal Museum gevoerd waarbij werd gevraagd om de originele Dombeelden en zeker om het beeld van Sint-Maarten terug te laten keren naar de Domkerk. Het antwoord was dat daarvan geen sprake kon zijn, maar het museum had wel replica's in de aanbieding. Een replica van het beeld van Sint-Maarten dat in de Domkerk had gestaan, was niet beschikbaar maar van de vijf Dombeelden was er nog wel een replica van Sint-Agnes. Het Centraal Museum gaf ook aan dat er een replica van het beeld van Sint-Maarten uit het Hiëronymushuis beschikbaar was. Weliswaar was deze enigszins kleiner dan het oorspronkelijke beeld in de Domkerk, maar het toonde een grote gelijkenis daarmee.

De gesprekken leidden tot overeenstemming en op 9 april 1986 schreef de scribe van de Domkerk een bevestiging van de mondelinge afspraken waarin acht *bouwfragmenten* werden genoemd om die blijvend in de Domkerk tentoon te stellen. Hieronder bevond zich het *Beeld van St. Agnes (gipsafgietsel)* en het *Beeld van St. Maarten (gipsafgietsel)*. Deze brief komt uit het archief van het Centraal Museum en bij de replica van Sint-Maarten is met de hand het catalogusnummer 1928/1032 ingevuld. Bij de replica van Sint-Agnes was geen catalogusnummer ingevuld.⁹

Bij het doorzoeken van het privé-archief van dominee Hans Kronenburg werden foto's gevonden van de onthulling van de replica van Sint-Maarten op 11 november 1986.¹⁰ In de *Handreiking* van november 1986 werd vermeld dat de replica ter beschikking was gesteld door het Centraal Museum.

In het archief van het Citypastoraat, dat aan Het Utrechts Archief is overgedragen, was iets meer over de replica's van Sint-Maarten en Sint-Agnes te vinden. Over Sint-Maarten stond in het *Bericht uit de Domkerk Nr 1, van april 1987 ...het origineel is afkomstig uit het Zoudenbalchhuis en dat bevindt zich nu in het verpleeghuis St. Hiëronymus aan de Maliesingel. De polychromie van de replica is gerestaureerd door Willy Bles.*¹¹

Deze kunstenaar zal goed gekeken hebben naar het beeld van Sint-Maarten dat oorspronkelijk in de Domkerk stond, want de kleurstelling van de replica komt overeen met die van dat origineel. In *Bericht uit de Domkerk nr. 2 van een jaar later stond onder het kopje Aanwinsten in een nis in de kooromgang werd een mooi gepolychromeerd beeld van St. Agnes geplaatst, in bruikleen gegeven door het Centraal Museum*. Het is waarschijnlijk dat de Domkerk ervoor gezorgd heeft dat Sint-Agnes van kleuren is voorzien. In de archieven is hierover niets gevonden.

Geen discussie over de plaatsing

Hans Kronenburg deelde mee dat de commissie DOM '86 de stuwende kracht was van de inrichting van de kerk. Toen de commissie voorstelde om replica's van Sint-Maarten en Sint-Agnes in de kerk te brengen, werd dat met instemming door de kerkenraad en de kerkelijke gemeente aanvaard onder het motto 'de taal van het Middeleeuwse gebouw

weer laten spreken'. Er vond dus geen principiële discussie plaats of het wel gepast was om katholieke beelden in een protestantse kerk te plaatsen.

In de winter van 1924/1925 was dat wel anders toen de kerkenraad van de Domkerk het geschenk aanvaardde dat er een glas-in-loodraam naar ontwerp van de rooms-katholieke Jan Toorop in de Jan van Arkelkapel geplaatst zou worden. Er kwam een geweldig protest tegen *de verroomsching* van de Domkerk op gang, men verzette zich ook tegen het Evangelistenraam van Roland Holst. De kerkenraad zette door, het Evangelistenraam kwam er, maar het Toorop-venster is er niet gekomen. In 1927 maakte Toorop nog een tweede ontwerp; hij werd ziek en het kwam niet meer tot de uitvoering van het venster. Beide ontwerpen toonden de aanbidding van het kind Jezus door de drie koningen. Toorop overleed in het voorjaar 1928.¹²

Sint-Maarten in de Utrechtse Sint-Gertrudiskathedraal

De replica in de oudkatholieke Sint-Gertrudiskathedraal is wat de vorm betreft, gelijk aan de replica in de Domkerk. Het paard heeft beide oren nog mooi naar voren staan. De kleuren van de replica in de Sint-Gertrudis zijn helder in vergelijking met de somberheid van de replica in de Domkerk. In het eerder genoemde artikel van Paul Dirkse staat, hier enigszins gewijzigd weergegeven: *Een van de door Tepe vervaardigde afgietsels werd in 1985 door de Fraters van Utrecht aan het Catharijneconvent geschonken. Oorspronkelijk had deze Sint-Maarten dienst gedaan binnen hun St. Gregoriusschool, gevestigd aan de Kromme Nieuwe Gracht te Utrecht.* Waar deze replica vandaan kwam voordat hij in de Gregoriusschool werd geplaatst, is niet bekend.

Replica van Sint-Maarten in de Sint-Gertrudiskathedraal, een van de afgietsels gemaakt door Tepe, voorzien van een sokkel met het wapen van Utrecht.
Foto: Egbert Rotscheid.

In 1988 toen de drie oudkatholieke parochies in Utrecht werden samengevoegd, vond er een ingrijpende restauratie plaats van de Sint-Gertrudis die als enige oud-katholieke kerk in Utrecht overbleef. Pastoor N.J. van Ditmarsch vond dat een goede gelegenheid om een replica van Sint-Maarten in de kerk te plaatsen en het Catharijneconvent heeft het beschikbaar gesteld. Het beeld werd gerestaureerd door Frans van Hienen en is begin 1989 in de noordwand van de kerk geplaatst. Paul Dirkse merkt in zijn artikel op dat de enige kathedraal zonder een Sint-Maarten beeld de kathedrale kerk van Sinte-Catharina is en dat ook het Catharijneconvent het zonder een mooie middeleeuwse Martinus moet stellen. Het is wel bijzonder dat het Centraal Museum en het Museum Catharijneconvent in de jaren 80 over een identieke replica van Sint-Maarten beschikten.

In Kasteel Kerckebosch in Zeist is deze replica van het volledige beeld van Sint-Maarten boven een deur in de kasteelhal aangebracht. Foto: Wim van der Ende.

Sint-Maarten in Kasteel Kerckebosch te Zeist

Het is opmerkelijk dat er in het huidige hotel Kasteel Kerckebosch in Zeist een replica van het volledige beeld boven een deur in de kasteelhal is aangebracht. Het is niet bekend hoe deze replica daar is terechtgekomen zoals ook vastgesteld werd in het eerder genoemde artikel van Cor van Hessen en Casper Staal. Deze replica ziet er enigszins anders uit dan het originele beeld. Sint-Maarten draagt een heel andere hoed, het zwaard is niet zichtbaar, de paardenkop steekt buiten de omlijsting van het centrale deel, het rechterachterbeen van het paard heeft een andere stand, de wapenschilden onder het centrale deel zijn onherkenbaar en er zijn nog meer verschillen.

De grote overeenkomst van de replica met het origineel geeft wel aan dat het een afgietsel van het originele beeld moet zijn. Wat de kleurstelling betreft lijkt het erop dat de schilder van deze replica goed naar de polychromie van het origineel heeft gekeken.

Het Kasteel Kerckebosch is een imitatie middeleeuws kasteel gebouwd in de jaren 1904 – 1911 door de enigszins excentrieke jonkheer Lintelo de Geer. De jonkheer was een verwoed verzamelaar van oude grote objecten onder andere schouwen, trappen en deuren zoals in een historisch bulletin van Zeist uit 1988 is te lezen. Het zou daarbij passen dat hij ook een replica van Sint-Maarten heeft weten te bemachtigen. Maar waar hij die zo'n 100 jaar geleden vandaan heeft gehaald, is vooralsnog niet te achterhalen.

Antwoorden op de beginvragen

De belangrijkste vragen die aan het begin van dit artikel zijn gesteld hebben een duidelijk antwoord gekregen.

- De replica's van Sint-Maarten en Sint-Agnes zijn door het Centraal Museum beschikbaar gesteld en in 1986 en 1987 in de Domkerk geplaatst. De kerkenraad en de kerkelijke gemeente stemden in met de plaatsing.
- De replica van Sint-Maarten is een afgietsel - gemaakt in 1875 - van het beeld dat oorspronkelijk in het Zoudenbalchhuis stond en zich nu in het Hiëronymushuis bevindt.
- De replica van Sint-Agnes is een afgietsel van één van de vijf beelden die tot de Reformatie in de Domkerk stonden en zich nu in het Centraal Museum bevinden. Waarschijnlijk werden zij eind 19de of begin 20ste eeuw vervaardigd.

Andere beginvragen hebben geen glashelder antwoord opgeleverd.

- De replica van Sint-Maarten in de Sint-Gertrudiskathedraal is afkomstig uit de Gregoriusschool van de Fraters van Utrecht en is in 1989 door het Catharijneconvent beschikbaar gesteld. Het is niet achterhaald hoe die replica in handen van de Fraters van Utrecht is gekomen.

- Het is onbekend hoe een replica van het beeld in het Hiëronymushuis in Kasteel Kerckebosch is terechtgekomen.

Ten slotte

Wat zou het mooi zijn als er een replica van het oorspronkelijke beeld van Sint-Maarten in de Domkerk geplaatst zou kunnen worden. Dit idee werd in 2004 ook geopperd en toen is er onderzocht of er een replica van het originele Dombeeld van Sint-Maarten aanwezig was in het Centraal Museum. Dat werd niet gevonden.

De kans bestaat dat er binnenkort een replica van de originele Sint-Maarten in dezelfde nis wordt geplaatst waar nu de replica van Sint-Maarten uit het Hiëronymushuis bevestigd is. Die laatste is eigenlijk wel aan vervanging toe. Het Centraal Museum heeft laten weten mee te willen werken aan het maken van een 3Dprint van het originele beeld. Dit voorstel is bij de kerkrentmeesters van de Domkerk ingediend die positief reageerden.

Het onderzoek om dit mogelijk te maken, wordt voortgezet.

Veel mensen, onderwie collega-rondleiders, redactieleden van dit tijdschrift, ds. Hans Kronenburg, Chantal Perlee van het Centraal Museum en Emilin Lap hebben mij geholpen de gegevens voor dit artikel te verzamelen of tekstcorrecties aan te geven. Het zijn er te veel om met name genoemd te worden, maar ik dank hen allen zeer.

Biem Lap is als rondleider lid van de Educatieve Dienst van de Domkerk.

Noten

- 1 Cor van Hessen en Casper Staal, 'Ook ontsnapt aan de beeldenstorm?' in: *Bericht van de Stichting Vrienden van de Domkerk* jrg. 28, voorjaar 2016, p. 21-24.)
- 2 Paul Dirkse, Sint-Maarten in het gips, in: *Maandblad Oud-Utrecht*, november 1993
- 3 Ton van Schaik en Karin Strengers-Older Kalter, *Het arme roomse leven, Geschiedenis van de katholieke caritas in de Stad Utrecht* (Hilversum, 2016) p. 161 e.v.
- 4 De onenigheid tussen Ariëns en Tepe is beschreven in de bovengenoemde artikelen van Paul Dirkse en van Cor van Hessen en Casper Staal.
- 5 <https://www.ontdek-utrecht.nl/locatie-huis-zoudenbalch>
- 6 Henri Defoer en Frans Kipp 'Het geheim van de vijf Dombeelden ontrafeld?' in: *Jaarboek Oud-Utrecht*, 2018, p. 22-33.
- 7 <https://www.vincentdekievit.com/hoe-maak-ik-een-gipsen-afgietsel-van-een-portret/>
- 8 C.C.S. Wilmer, *Museum op zolder, Het oudste stedelijk museum van Nederland door Anthony Grolman in 24 aquarellen verbeeld*, (Utrecht, 1988).
- 9 Deze brief en veel andere gegevens heeft Chantal Perlee, senior-medewerker Documentatie & Onderzoek van het Centraal Museum opgezocht in het archief van het Centraal Museum dat ondergebracht is bij Het Utrechts Archief.
- 10 De foto is eveneens opgenomen in het boek van Mieke Breij Sint-Maarten *Schutspatroon van Utrecht*, Utrecht, 1988, en werd ook afgedrukt in *In en om de Domkerk* van A. Graafhuis en J. Kronenburg (Utrecht, 1988).
- 11 Willy Blees (1931 -1988) was een vermaarde beeldhouwer. Er staan verschillende beelden van haar in Utrecht, onder andere een zittende vrouwentorso op de Maliebaan uit 1981.
- 12 <https://www.arjandenboer.nl/2016/beelden-storm-domkerk-utrecht-raam-jan-toorop/>